

demokracije u Rusiji jer ona je tek služila kao opravdanje i «davala» legitimitet vlasti za sva njezina postupanja. Time Kantor zapravo samo potvrđuje povijesno-ideološku konstataciju E. N. Turbeckoja koji kaže da je u Rusiji pobijedio tip demokracije, kojom je narod uvijek odbacivao prethodne samodržavne strukture da bi ih zamijenio novima.

«Da li se mijenja ruski mentalitet?» (275.-286.), naslov je posljednjeg poglavlja knjige.

Težište problema vezano je uz pitanje ruske samoidentifikacije, koja kao takva određuje ruski mentalitet, odnosno označava umni i duhovni sklop ruskog naroda. Autor ovdje ne ide za davanjem definicije ruskog mentaliteta već postavlja pitanja: Tko su Rusi i kakvi bi trebali biti da bi ostali ono što jesu? Govore li sadašnji procesi o promjeni mentaliteta ili se samo uvježbava ponovno vraćanje na staro jer se Rusiji nameću tuđi sistemi vrijednosti u kojima će ona izgubiti sebe? Vidimo da se promjenom društveno-političkih struktura u ruskoj povijesti mijenjao i ruski mentalitet, no neke njegove osobitosti su uvijek ostajale iste.

U tome danas, prema Kantoru, leži problem premošćivanja jaza između ruske sadašnjosti i europske budućnosti. Ruska sklonost futurizmu, «budetljanstvu», bila je i još uvijek jest oličenje nesklada između snova i realnosti, kakav nije svojstven niti jednoj drugoj naciji. Idejno i duhovno naslijeđe Rusa nije nikada podrazumijevalo ozbiljnu brigu za budućnost, već je vodilo utopijskim snovima o skoku kroz vrijeme, a takvo poimanje budućnosti pretvaralo ju je samo u novu modifikaciju ropstva. Ruski problem je u tom smislu i dalje prisutan jer je taj osnovni arhetipski mehanizam kulture, koji je u prošlosti uglavnom određivao njezin mentalitet, ostao isti. Ipak, promjena vrijednosnih orijentacija i geopolitičke strukture svijeta, primoravaju Rusiju danas na preobražaj i stvaranje generacije koja organiziranje vlastitog života više neće vezivati uz državu, na način koji su to činile generacije do sada.

Vidimo da Kantorovo djelo ne samo zaslužuje, već i iziskuje ozbiljnu analizu te veliki interpretativni napor. Autor nije samo u velikoj mjeri obuhvatio cjelokupnu rusku pa i europsku filozofiju historije, već je pokazao i interes za reinterpretacijom godinama idealizirane ruske revolucionarne misaone tradicije. Tragom «poznatog» on upozorava na potrebu objektivnog sagledavanja činjenica, kako bi se u Rusiji započeo proces samoprihvatanja i pružila mogućnost sagledavanja vlastitog identiteta, a samim time i iskorijenila potreba za negacijom ili glorifikacijom sebe i drugih. Iako Kantor daje kritiku dosadašnjih radova posvećenih ovoj temi, njegova poruka ne može se u potpunosti razumjeti bez poznavanja i razumijevanja ruske intelektualne tradicije. Ona upućuje na potrebu ponovnog otkrivanja vlastite prošlosti. Taj proces bio je prekinut u trenucima kada se interpretacija pojedinih autora nije uklapala u tadašnju (misli se na boljševičko-komunističku) usredotočenost političkog i socijalnog mišljenja.

ZDRAVKA ZLODI

Charles TILLY, Louise TILLY i Richard TILLY, *Buntovno stoljeće 1830.-1930.*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2002., 416 str.

U središtu pozornosti ove knjige, izvorno objavljene još 1974. pod naslovom *The Rebellious Century*, nalazi se pitanje razumijevanja kolektivne akcije s naglaskom na nasilnička obilježja i razne oblike (ne)prihvatljivog ponašanja unutar stogodišnjeg

djelovanja urbanog i industrijaliziranog načina života. Autori su usporedili iskustva triju europskih velesila Francuske (Charles Tilly), Italije (Louise Tilly) i Njemačke (Richard Tilly) od revolucionarnih kretanja do izbijanja velike svjetske gospodarske krize. Njihov je cilj bio pomno istražiti nasilne akcije, koje su bile pokrenute u sklopu pojave urbano-industrijske ekonomije, konsolidiranja snažnih nacionalnih država i promjena u obliku izražavanja kolektivnih akcija. Tom su problemu nastojali pristupiti neutralno, pokazavši da su te akcije bile za podjarmljene izraz borbe za ispravljanje nepravdi, a za nositelje moći napad na normirani javni poredak, pri čemu se pokazalo da je represija bila povijesno efikasna kad je u pitanju obrana vlasti.

Prateći strukturalne društvene promjene svo troje autora zaključuje da je prijelaz iz dominantno zemljoradničkog u industrijski ustrojeno društvo pratilo pojačano kolektivno nasilje. U uvodnim poglavljima kritički se razrađuju dvije prevladavajuće teorije o kolektivnom nasilju. Prvo se izlaže *teorija sloma* (16-19), koja se odvija tijekom raspada starih društava. Te promjene uglavnom izazivaju uklanjanje "tradicionalnih uporišta društvenog reda", što često dovodi do nasilnog protesta zbog nemogućnosti da se prihvate nove snage diferencijacije i integracije. Slijedi objašnjenje *teorije solidarnosti* (19-21), po kojoj "nasilje izrasta iz borbe za moć među čvrsto definiranim grupama." Ova je teorija najbliža marksističkom pristupu klasne borbe. Autori su kritični prema njezinoj vrijednosti jer smatraju da ne nudi potpunije razumijevanje kolektivnog nasilja ni u povijesti ni u suvremenosti. To je važno istaknuti jer se time ne bave samo kritikom autentične misli Marxa, nego i prvacima marksističke socijalne historiografije. Ipak, Marxu su pridali respektabilno mjesto jer ga smatraju vodećim teoretičarem revolucije i pobuna. Napredak u proučavanju njihovog predmeta istraživanja autori su vidjeli u traženju novih obavijesti i njihovom uspoređivanju. Predmeti istraživanja ležali su im u popisima pučanstva, podacima o štrajkovima te raznim vrstama izvještaja. U metodološkom pogledu naglasili su važnost sustavnog čitanja nacionalnih novina kao najboljeg izvora obavijesti, boljeg i od "serije boljih arhiva" (30). To je istraživanje "uvijek dug, gnjavatorski i riskantan" posao, ali jedini primjeren povjesničarskom zanatu. Autori su u svojem radu nadogradili klinička i epidemiološka proučavanja nasilja, inzistirajući na komparativnoj povijesti.

Knjiga prvo obrađuje francuski primjer (33-108). Charles Tilly, najpoznatiji od troje autora, s dosta vremenskih skokova prati pojavu kolektivnog nasilja. Kreće s predindustrijskim i predrevolucionarnim razdobljem te jednim preletom stiže do nemira iz 1968. da bi ustanovio kako "kolektivno nasilje ima oblik – širi od onog koji pokrivaju nespretne riječi pobuna ili nemiri" (40) i da "način na koji su vladari u Francuskoj vladali značajno je utjecao na karakter i učestalost kolektivnog nasilja" (41). Upućuje na procese centralizacije moći i nacionalizacije politike, koji su zajedno smanjili intezitet kolektivnog nasilja, ako se iz razmatranja izuzmu vanjski ratovi. U maniri vrsnog stručnjaka za socijalnu povijest, C. Tilly je vrlo detaljno analizirao velike promjene francuske društvene strukture da bi uputio na utjecaj interesnih skupina kao jednog od polazišta za poticanje kolektivnih akcija, koje su istodobno doživjele promjene u obliku manifestiranja nasilja. On određuje kompetitivne (težnja za promjenom unutar lokalnih okvira moći), proaktivne (štrajkovi, mitinzi, peticije) i reaktivne (pobune gladnih, uništavanje strojeva) tipove akcija. Zaključak je da francuski slučaj prati sukob između potreba lokalnog stanovništva i zahtjeva nacionalnog tržišta u kojemu trijumfira država. Drugi su fenomeni urbanizacija nasilja i nastajanje udruženja kao vodećih sudionika kolektivnog nasilja, koji proaktivnim metodama ostvaruju svoje ciljeve.

Slijedi analiza talijanskog slučaja (109-225). Autorica ovdje s puno više pozornosti prati postanak jedinstvene talijanske države. U razdoblju austrijske vlasti dolazilo je do učestalog izražavanja nasilnog otpora. S druge strane, vlast je koristila razne oblike represije da bi suzbila otpore. Za razliku od francuskog primjera, u Italiji su procesi centralizacije državne moći i nacionalizacije politike od ujedinjenja do dolaska fašista na vlast nailazili na žilaviji otpor ili kako to L. Tilly piše «talijanska država pokazala (je) nesposobnost da svoju kontrolu djelotvorno i jednoliko uspostavi na čitavom teritoriju» (110). Važnu ulogu u takvom razvoju imala je ekonomska podvojenost Italije, koja je po mnogo čemu bila jedinstvena u europskim razmjerima. Primjerice, siromašniji jug je dugo vremena bio urbaniji od sjevera tako da je Napulj i dalje bio najveći grad, a Sicilija je imala najveću koncentraciju stanovništva (131). Autorica još upućuje na utjecaj promjena u klasnoj strukturi kao jednog od polazišta raznih oblika akcija. Piše o ulozi banditizma i mafije, ali i o sve snažnijoj ulozi radništva u poticanju akcija. Osobito se osvrnula na *fasci siciliani*, organizirano radništvo protivno poreznoj politici i intervenciji središnjih vlasti u lokalne poslove, koje je Monarhija krajem 19. st. nasilno zauzdala, ali nije uspjela dugoročnije izbjeći nove frustracije radnih slojeva i socijalne nemire. Autorica je, za razliku od druge dvojice suradnika, mnogo više proučila političke skupine – razne oblike radničkog udruživanja, katoličke političke zajednice, konzervativne snage predvođene udrugama poslodavaca u industriji i poljoprivredi – kako bi vjernije objasnila nacionalnu političku scenu, a napose pojavu fašizma. S fašizmom je nastupilo novo doba represije, koja je ukinula mogućnost kolektivne akcije naroda.

Poglavlje o njemačkom primjeru (227-281) ukazuje kako se unutar njemačke države od protoindustrijalizacije do depresije 1930-ih rađao suvremeni oblik otpora prema državnim vlastima kao izraziti politički čin i odraz porasta društvene nejednakosti. Do Prvoga svjetskog rata vladao je “relativan mir”, koji je bio posljedica uspješnog razvoja industrijalizacije i rasta životnog standarda, postupne političke liberalizacije i održavanja jakog položaja konzervativnih snaga. Ipak, i tada je bilo snažno izražene represije, prvo kao refleksije na revolucionarnih događaja u širim prostorima (1830. i 1848.) ili kasnije prema radničkim organizacijama. No, tada socijaldemokracija i sindikati nisu uzvraćali nasiljem, nego su se prilagođavali nicanju parlamentarne demokracije. Na temelju obrađenih podataka izranja još jedno pravilo. Učestalo nasilja prati “neposredni slijed godina visokih cijena prehrambenih artikala” (249). No, odbacuje se zaključak o isključivoj sklonosti nasilju “gladnih” jer drugi podaci pokazuju da je bilo i plodnih godina kad je izbijalo veliko nasilje, osobito 1848., kad su bile niske cijene hrane. Drugo obilježje kolektivnog nasilja jest da je to bio urbani fenomen. Nakon Prvoga svjetskog rata slijedi doba stagnacije i skrajnje nesigurnosti koji završavaju uklaňanjem demokracije u ozračju eksplozivnog nasilja. Za Weimarsku Republiku uočeno je da je uslijed političkih okolnosti izazvanih ratnim porazom tolerirala голу silu i paramilitarne organizacije, što nije umanjilo, već je još više otvorilo vrata kolektivnom nasilju.

Usporedbe triju zemalja pokazuju mnogo zajedničkih elemenata poput tipične reakcije ugroženih na povišenje poreza ili novačenje. Uopće, kako govori naslov ove knjige, svugdje je prisutan kolektivni bunt. No, svaka zemlja ima svoj određeni “nacionalni karakter”. Uostalom, bez raznih oblika kolektivnih nasilja ne bi se ni ostvario model modernih nacionalnih država kakav poznajemo. Glavna je misao autora da se ne može kriviti industrijalizaciju za poticanje masovnog nasilja. Ona je samo uvjetovala dinamiku i veličinu nasilja, ali glavno izvorište nasilja ostala je borba za vlast. U zaključku su se autori u kratko osvrnuli i na kolektivno nasilje u Velikoj Britaniji. Oštroumno su napisali da postoji predrasuda da je ta «uredna zemlja»

izbjegla nasilne sukobe, a u stvarnosti je razvila učinkovitija sredstva vojnog i policijskog nasilja, kojima su ograničavali kolektivne akcije.

Knjigu popunjavaju brojni podaci, koji su pregledno izloženi u tabelama i grafikoni. Podaci egzaktno pokazuju kakav je bio tempo nasilnih akcija u pojedinim razdobljima, kakva je bila rasprostranjenost akcija u pojedinim dijelovima zemalja, koliki je bio broj izrečenih sudskih osuda, kako su cijene pojedinih roba utjecale na akcije, zašto su štrajkovi bili jedan od najvažnijih oblika kolektivne akcije i mnoga druga kretanja. Knjiga ima i dodatke: kronologiju kolektivnog nasilja, sažetu metodologiju rada i bibliografiju.

Istaknimo i manje prigovore. U priređivanju knjige uočavaju se propusti poput izostanka opisa kratica ili prijeglasa kod uporabe njemačkih riječi, odnosno naglasaka kod pisanja talijanskih ili francuskih riječi, a neprihvatljivi su i prijevodi dijelova iz Cezarovih Galskih ratova gdje se piše o Nijemcima i Talijanima (284)! Popis literature često sadrži kod njemačkih djela *veznik* and *umjesto und*. Ne bi bilo loše da su priređivači dodali životopise autora knjige te da su objavili pogovor iz pera nekoga od sociologa ili povjesničara kojima nisu strana istraživanja povijesti nasilja.

Istraživački model Tillyevih ne može se uvijek primjenjivati u hrvatskoj sredini zbog različitih tipova društava, drugačijih političkih okolnosti, državnopravnog statusa – izostanka državnog ujedinjena i samostalnosti, razine gospodarskog i kulturnog razvoja. Međutim, primjera nasilja i kolektivnih akcija u hrvatskim zemljama bilo je u promatranom razdoblju dovoljno da bi se od hrvatskih povjesničara mogla zatražiti slična analiza, koja bi odgovarala na pitanje zašto i kako je izbijalo kolektivno nasilje u slijedećim slučajevima: srpanjske žrtve, nasilje 1848., Rakovica 1871., narodni nemiri 1883., krvoproliće u Bošnjacima 1897., likvidacija socijalističke agitacije u Srijemu 1897., pokolj u Sjeničaku, protusrpski nemiri 1902., narodni nemiri 1903., atentati uoči Prvog svjetskog rata, zeleni kadar, međunacionalni sukobi i politički teror u Kraljevini SHS, pojava ilegalnog Ustaškog pokreta, komunistička borba za klasno društvo, štrajkovi i dr. Postoji obilje arhivskih podataka i novinskih tumačenja, koji bi dopustili opsežna istraživanja raznih oblika kolektivnih akcija popraćenih višeslojnim nasiljem. Svi spomenuti nasilni pokreti zaslužuju komparaciju u odnosu na slična kretanja u ostalim područjima zemalja Habsburške Monarhije ili jugoslavenske državne zajednice. Naravno, vremenski niz mogao bi se proširiti i na najbližu povijest, kako to uostalom sugeriraju i autori ove knjige u poglavlju «Suvremene paralele», u težnji da se dokuči ovisnost suvremenog oblika kolektivnog nasilja sa strukturama svakidašnjeg života. Taj model “protest study” sigurno bi donio plodne rezultate, čime bi se naročito obogatile naše skromne spoznaje na području političke i socijalne historiografije.

STJEPAN MATKOVIĆ

Husnija KAMBEROVIĆ, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini 1878.-1918.*, Hrvatski institut za povijest–Institut za istoriju, Zagreb 2003., 551 str.

Bosansku povijest za vrijeme crno-žute dominacije vjerojatno je najlakše pratiti na gospodarskoj razini, jer je Monarhija zaslužna za puno toga u Bosni, pa je izbor tema velik, a građa često sačuvana. Stotine kilometara cesta i pruga, legalizacija uprave i vlasti, moderne političke stranke, katastar i gruntovnica, male tvornice i veliki pogoni, kao i dobrodošla ulaganja kapitala pokrenuli su cijelo gospodarsko čudo. Doprinosa Austro-Ugarske gospodarskom razvitku Bosne i Hercegovine tema je koju bi mogao